

Правові позиції Конституційного Суду України

як джерело права

О. В. Кравчук

аспірант Інституту законодавства
Верховної Ради України

У статті аналізуються наукові підходи щодо природи правових позицій Конституційного Суду України та можливості віднесення їх до джерел права. Пропонується авторське бачення місця правових позицій Конституційного Суду України у правовій системі України.

Ключові слова: Конституційний Суд України, правові позиції Конституційного Суду України, рішення Конституційного Суду України, судовий прецедент, джерело права.

В статье анализируются научные подходы к пониманию природы правовых позиций Конституционного Суда Украины и возможности отнесения их к источникам права. Предлагается авторское видение места правовых позиций Конституционного Суда Украины в правовой системе Украины.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, правовые позиции Конституционного Суда Украины, решения Конституционного Суда Украины, судебный прецедент, источник права.

The article deals with the analysis of the scientific approaches to the nature of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine and the possibility of referring them to the sources of law. The author's vision of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine in the legal system of Ukraine is given.

Keywords: *Constitutional Court of Ukraine, legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, judicial precedent, source of law.*

Із запровадженням нових для національної правової системи інституцій, як Конституційний Суд України (далі – КСУ), з'явилися і певні проблеми, пов'язані з кваліфікацією практики єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. Результатом діяльності КСУ є його рішення та висновки у відповідних справах. Проблемні питання правової природи актів КСУ неодноразово досліджувалися в юридичній літературі. Зокрема, цій проблематиці присвячені роботи: В. Гергелійника, П. Євграфова, В. Кряжкова, Л. Лазарева, В. Скоморохи, М. Тесленко, В. Шаповала.

Проте КСУ та науковцями активно застосовується нове для української правової системи поняття «правова позиція Конституційного Суду України». Не дивлячись на великий інтерес дослідників до правових позицій КСУ, наразі можна назвати лише кілька робіт, що у сукупності складають теорію цього юридичного феномену. Так, окремі питання щодо сутності та змісту правових позицій КСУ, їх місця в українській правовій системі розглядаються у працях В. Кампо, А. Портнова, П. Ткачука, Г. Хрислової, С. Шевчука та ін. Попри наявність окремих теоретичних досліджень у цьому напрямку питання юридичної природи правових позицій КСУ є досить актуальним та потребує подальшого теоретичного дослідження і законодавчого врегулювання.

Особливо така потреба зумовлена тим, що на сьогодні за органами судової влади визнається не лише правозастосовча, а й правотворча функція у сфері конституційно-правового регулювання. Судові акти, через «мовчання» Конституції, за своїм змістом і фор-

мою доповнюють, розширюють чи скасовують нормативні положення чинного конституційного законодавства України [1, с. 143].

Утім представники юридичної науки і практики не досягли на сьогодні єдиної точки зору стосовно природи правових позицій єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. І основна наукова дискусія проходить навколо питання: чи належать правові позиції КСУ до джерел права?

Противники визнання вказаного правового феномену джерелом права обґрунтовують свою позицію, перш за все, тим, що українська правова система належить до континентальної системи права, а це виключає можливість визнання судової практики (як судових рішень, так і правових позицій) джерелом права.

Однак, на наш погляд, на сьогодні недоцільно за суто формальними критеріями розділяти сучасні правові системи та використовувати таке твердження як основу для аргументації про недопустимість визнання судової практики джерелом права. Так, наприклад, рішення Європейського суду з прав людини, які за своєю суттю є різновидом судового прецеденту, успішно інтегрувались у континентальну правову сім'ю загалом та у правові системи різних європейських країн і набули ознак джерела права.

Зважаючи на викладене, метою цієї праці є аналіз юридичної природи правових позицій КСУ, зокрема, в аспекті питання щодо можливості віднесення цього правового феномену до джерел права.

При цьому в дослідженні ми виходитимемо з того, що правові позиції КСУ та його акти (рішення та висновки) співвідносяться як зміст і форма. Тобто рішення (висновок) КСУ як документ є формою, у якій відображено його правові позиції.

Як зазначалось вище, термін «правова позиція Конституційного Суду» наразі не знайшов однозначного трактування в юридичній літературі.

Так, правову позицію визначають як систему правових аргументів, правових положень, покладених в основу рішення КСУ [2, с. 9].

Існує підхід, відповідно до якого правові позиції є ставленням Суду до значних конституційно-правових явищ, відображеним у його рішеннях (рішеннях), яким він керується при розгляді відповідних справ [3, с. 246]. М. Тесленко наголошує, що правова позиція КСУ полягає у визначенні ставлення КСУ до нових правових відносин, які виникли у зв'язку з діяльністю держави, що визначає характер дій (позицій) КСУ, які формуються в актах (у мотивувальній і резолютивній частинах) КСУ [4, с. 41].

Суддя КСУ В. М. Кампо вважає, що єдиного розуміння правових позицій КСУ існувати не може, оскільки з різних доктринальних поглядів одні й ті самі позиції можуть розглядатися як такі, що містять дещо відмінний зміст. Так, з погляду доктрини правової держави (романо-германська правова традиція) правові позиції можна визначити як положення нормативного тлумачення Конституції і законів України та казуального застосування конституційних норм до оспорюваних приписів законодавства в актах КСУ, які на території держави є обов'язковими до виконання, остаточними і не можуть бути оскаржені. З погляду доктрини верховенства права (англосаксонська правова традиція) правова позиція – вважає автор – це будь-які положення висновків, рішень та ухвал КСУ, які з огляду на судовий характер цих актів можуть служити нормами для їх виконання, використання, додержання та застосування будь-якими органами публічної влади, об'єднаннями громадян, фізичними та юридичними особами приватного права [5, с. 115].

На нашу думку, правові позиції КСУ – це система вироблених у результаті його інтерпретаційної діяльності загальнообов'язкових правових висновків, аргументів, що виражають ставлення Суду до певної правової про-

блеми та слугують підставою для його рішення.

Правовим позиціям КСУ притаманний загальнообов'язковий характер, універсальність, сталість.

Зважаючи на викладене, деякі науковці, розкриваючи юридичну природу правових позицій КСУ, спробували віднести їх до існуючих джерел права. Зокрема, значна частина авторів дискутує з приводу того, чи можна вважати правову позицію нормою права.

Прихильники означеного підходу називають правову позицію «нормою права особливого роду» [6, с. 159]. На їх думку, ознаки, якими наділена правова позиція, притаманні саме нормам права: загальний та обов'язковий характер; наявність юридичної сили, що може бути прирівняна до юридичної сили самої Конституції; наявність у них характеру конституційно-правової норми тощо.

Утім, на нашу думку, поширювати на правові позиції КСУ поняття «правова норма» не можна. У теорії права існують різні дефініції норми права, але серед її ознак завжди зазначається, що для того, щоб набути ознак норми права, правило поведінки має бути встановлене або санкціоноване державою в особі уповноваженого органу, структурно складатися з трьох елементів (гіпотези, диспозиції, санкції) [7, с. 204; с. 318]. Слід також мати на увазі, що судові акти вирішують виключно питання права, у той час як предметом регулювання нормативних правових актів можуть бути й інші аспекти суспільних відносин. Таким чином, за ознаками, притаманними нормі права, віднести правові позиції КСУ до означених джерел права не можна.

До того ж, якщо наслідувати усталене розуміння джерела права як форми нормативного вираження права, то джерелом права у даному випадку є рішення КСУ як нормативно-інтерпретаційні акти, а правові позиції – вираженим у них «правом» [8, с. 4].

У цьому контексті можна погодитись із С. Шевчуком, який стверджує, що правові позиції в актах судової влади, зокрема, в актах КСУ, мають ознаки нормативності, але при цьому вони залишаються актами застосування права, а не нормативно-правовими актами [9].

Вбачається, що у рамках вітчизняної теорії права та галузевих юридичних наук досить складно пояснити природу правових позицій КСУ – для цього не вистачає, зокрема, наукової бази, адже в українській правовій системі просто немає аналогів правовим позиціям органу конституційної юрисдикції. Тому природно, що деякі науковці звертаються до зарубіжної теорії права та до притаманних іншим, зокрема, англосаксонській системі права, юридичних механізмів. Зокрема, достатньо обґрунтованою та прийнятною з наукової точки зору, особливо в умовах конвергенції (зближення) правових систем, видається позиція авторів, які відносять правові позиції КСУ до судового прецеденту.

Так, звертаючись до доктрини судового прецеденту, Г. Гаджієв робить висновок про те, що правові позиції КСУ є найбільш наближеними до *ratio decidendi* – тобто до тієї частини прецеденту, яка є вирішальним доводом, аргументом – «правовою нормою, включеною у рішення суду» [10, с. 82]. В. Зорькін наголошує, що правові позиції КСУ, поряд з їх прецедентним характером, мають преюдиційне значення для усіх судів [11, с. 8].

Поняття прецеденту, як і будь-якого іншого джерела права, доволі складне та багатогранне. Воно відображає історичні, соціальні, політичні та інші традиції й специфічні риси правового середовища, у рамках якого прецедент виникає і функціонує. Кожна національна правова система та правова сім'я формують власне уявлення про судовий прецедент. Однак класичне розуміння судового прецеденту як рішення суду в конкретній (індивідуальній) юридичній справі, що утворює нову норму права та є обов'язковим для су-

дів при розгляді аналогічних справ [12, с. 22-23], ставить під сумнів можливість ототожнення означених правових категорій. Визначальним для такого твердження є те, що правові позиції КСУ обов'язкові не лише для судових органів, а й для всіх суб'єктів права.

Крім того, «класичний» судовий прецедент створюється у процесі вирішення судом (наприклад, Верховним Судом США) конкретних справ, тобто є результатом оцінки судом певних фактів. КСУ вирішує питання права – предметом розгляду у конституційному судочинстві виступають правові акти, а не фактичні обставини.

Отже, правовим позиціям КСУ притаманні й певні ознаки судового прецеденту, однак беззастережно відносити їх до такого джерела права не можна.

З викладеного зробимо висновок, що правові позиції КСУ увібрали в себе ознаки різних джерел права. Як справедливо зазначає М. Вітрук, правові позиції КСУ у деяких своїх рисах (ознаках) набувають характеру правових норм, правових принципів, правоположень, преюдицій і нарешті – судових прецедентів, але жодним з них за своєю формою, змістом, юридичною силою, юридичними наслідками не стають [13, с. 124].

На нашу думку, спроби віднести правову позицію до будь-якого із згаданих джерел права зумовлені недооцінкою вказаного правового феномену.

Не будучи віднесеними повною мірою до жодного з існуючих джерел права (офіційно визнаних і формально не визнаних), правові позиції КСУ вбирають в себе ті чи інші їх ознаки та стають самостійним джерелом права.

Підтримуємо думку судді КСУ П. Ткачука, який вважає правову позицію «специфічним, але все-таки джерелом права. Специфічним, оскільки базується на нормі права, впливає з неї і має застосовуватись разом з нею» [14, с. 15].

Дійсно, правовим позиціям КСУ притаманні ознаки, які дають змогу охарактери-

зувати їх як самостійне джерело права та одночасно унеможливають їх віднесення до будь-яких із згаданих вище джерел права. По-перше, правові позиції органу конституційної юрисдикції виражають державну волю (адже виникають як акт державного органу); по-друге, мають загальнообов'язковий, офіційний характер; по-третє, відіграють роль нормативної основи в правотворчості та слугують орієнтиром у правотворчості і правозастосуванні; по-четверте, мають універсальний характер, тобто поширюються не лише на конкретний випадок, який був предметом розгляду у Суді, а й на всі аналогічні випадки; по-п'яте, характеризуються правовою визначеністю, тобто формулюються таким чином, щоб не допускати їх неоднозначного тлумачення; по-шосте, правові позиції мають сталий характер, тобто при

вирішенні наступних справ КСУ керується раніше висловленими правовими позиціями.

Виходячи з вищевикладеного, пропонуємо розглядати правові позиції КСУ як самостійне джерело права в українській правовій системі.

Зауважимо, що така позиція відповідає концепції джерел права романо-германської правової сім'ї, відповідно до якої право не твориться апріорним шляхом та не міститься виключно у законодавчих нормах. Сприйняття українською правовою системою такого джерела права є правовою реальністю та потребує не лише його теоретичного визнання, а й офіційного надання йому державою статусу джерела права. Адже таке нове й ефективне джерело права буде сприяти збагаченню як теорії джерел, так і українського права.

Література

1. Цоклан В. І., Федоренко І. А. Система сучасних джерел конституційного права України : монографія / За ред. В. Л. Федоренка. – К. : Ліра-К. – 2009. – 399 с.
2. Лазарев А. В. Конституционный Суд России и развитие конституционного права // Журнал российского права. – 1997. – № 11. – С. 3–13.
3. Кряжков В. А., Лазарев А. В. Конституционная юстиция в РФ. – СПб., 1998. – 462 с.
4. Тесленко М. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 4. – С. 36 – 41.
5. Кампо В. М. Правові позиції Конституційного Суду України як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 2. – С. 112-122.
6. Страшун Б. А. Решения Конституционного Суда Российской Федерации как источник права // Конституционное правосудие. Вестник Конференции органов конституционного контроля стран молодой демократии. Ереван. Выпуск № 4 (14) 2001. – №1 (15) 2002.– С. 154-167.
7. Див., зокрема: Алексеев С. С. Проблемы теории права. – Свердловск, 1972. – Т.1. – 396 с.; Общая теория государства и права / Отв. ред. М. Н. Марченко. – М. : ЗЕРЦАЛО, 2001. – Т. 2. – 528 с.
8. Лазарев А. В. Указ. тр. – С. 3-13.
9. Шевчук С. Нормативність актів судової влади: від правоположення до правової позиції [Електронний ресурс]: / Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>
10. Гаджиев Г. А. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации как источник конституционного права // Конституционное право: Восточно-европейское обозрение. 1999. – № 3. – С. 81-85.
11. Зорькин В. Д. Прецедентный характер решений Конституционного Суда Российской Федерации // Журнал российского права. – 2004. – № 12. – С. 3-9.
12. Богдановская И. Ю. Прецедентное право. – М. : Наука, 1993.– 239 с.
13. Витрук Н. В. Конституционное правосудие в России (1991– 2001 гг.) : Очерки теории и практики. – М. : Городец-издат, 2001. – 508 с.
14. Ткачук П. Правові позиції Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 2. – С. 10 – 21.